

Frederic Pujulà, un palamosí a la Gran Guerra

Gran impulsor del moviment esperantista, també fou autor de la primera novel·la de ciència-ficció en llengua catalana: *Homes artificials* (1912)

El 28 de gener de 1915, després de la primera batalla de l'Aisne, durant la qual havia hagut d'intervenir en els terribles combats al sector de Soissons, Pujulà i Vallès feia arribar una carta a Barcelona en què, a més de notificar que n'havia sortit incòlume, deia: «Són els dies més terribles de ma vida».

>> Frederic Pujulà i Vallès
(Palamós, Baix Empordà, 1877 –
Bargemon, Provença, 1963)

JOAQUIM MARTÍ > TEXT

ARXIU FAMILIAR PUJULÀ > FOTOS

Es diu que tothom té el destí escrit per endavant, i potser és cert. Però, tant o més important on arriba cadascú, ho és anar veient les circumstàncies que l'hi han portat, cosa que començaré explicant en aquest article pel que fa al cas de Frederic Pujulà i Vallès (Palamós, Baix Empordà, 1877 – Bargemon, Provença, 1963).

Les circumstàncies

Provinent, per línia paterna, d'una família de Ceret i amb una àvia bretona, aquests avantpassats ja es podien considerar una premonició, però les circumstàncies concretes que dugueren Pujulà i Vallès a intervenir en un dels conflictes bèl·lics més cruents del segle xx s'han d'anar a buscar més tard, concretament a partir de l'any 1905. En aquella època Pujulà vivia a Barcelona, on des de l'any 1900 tenia una activitat intensa tant en l'àmbit cultural com en el polític. Després d'uns primers tempteigs en publicacions

periòdiques com *La Senyera*, de Palamós, *Llibertat*, de Palafrugell o *El Autonomista*, de Girona, entre d'altres, a partir de 1900 esdevé un dels puntals de *Joventut* (1900-1906), la revista més important de la segona etapa del Modernisme, i entre 1902 i 1904 publica una bona part dels seus llibres: *Francisco Pi i Margall* (1902), *Titelles febles* (1902), *Creuant la plana morta* (1903) i *L'Ella d'en Vademe-cum* (1904). Republicà federalista i compromès amb l'autonomisme, estava afiliat a la Unió Catalanista, de la Junta Permanent de la qual va ser vocal l'any 1903. S'arreglaria dins l'ala esquerrana que representava el grup de *Joventut* dins la Unió. Així mateix, el seu internacionalisme fervent l'havia dut a integrar-se en el moviment esperantista, que veia com una possibilitat d'acostament entre els pobles i una manera de superar els conflictes entre les nacions, i des de *Joventut* havia començat una tasca intensa de difusió d'aquest moviment i de la llengua que el doctor Zamenhof havia inventat l'any 1887.

Després d'una estada breu a Perpinyà, Pujulà, instal·lat a París i sense deixar de col·laborar a *Joventut*, es lliura de ple a l'esperantisme fent conferències i classes

Aquesta era la situació de Frederic Pujulà i Vallès quan, el dia 25 de novembre de 1905, uns tres-cents oficials de la guarnició de Barcelona, ofesos per un dibuix de Junceda (al·lusiu a l'anomenat Banquet de la Victòria al Frontón Condal per celebrar el triomf de la Lliga Regionalista a les eleccions municipals de 1905) que havia aparegut dos dies abans al setmanari satíric *Cu-cut!*, n'assaltaren la redacció, que era també la de *La Veu de Catalunya*, i, després de saquejar-ho tot, feren una pila al carrer amb tots els mobles i hi calaren foc.

La indignació ciutadana davant d'aquest fet augmentà encara més en veure que el governador civil, el general Fuentes, no sols deixava els militars amotinats sense càstig, sinó que decretava la suspensió del *Cu-cut!*, la publicació del qual no es va poder reprendre fins a l'abril de 1907, i també de totes les garanties constitucionals. Arran d'aquests esdeveniments, una revista esperantista de Budapest va demanar a Pujulà un article so-

>> Zamenhof (2), inventor de l'esperanto, segon per l'esquerra, amb el matrimoni Pujulà-Rebours (4 i 5). A la dreta, dibuix de Junceda al setmanari *Cu-cut!*, que fou saquejat arran de la seva publicació.

AL FRONTÓN CONDAL

—¿Qué se celebra aquí, que hay tanta gente?
 —El Banquet de la Victoria.
 —¿De la victoria? Ah, vaya, serán paisanos.

bre el *catalanisme*. Aquest article, que va sortir sense signar, va ser reproduït, també sense signatura, a la secció esperantista del *Daily News* de Londres i, traduït al castellà per l'esperantista Alfons Sabadell i amb el nom de Pujulà com a autor, va aparèixer al diari *Correspondencia Militar* de Madrid, conegut pel seu marcat anticatalanisme. Sembla, doncs, que la publicació d'aquest article al diari madrileny, sense que Pujulà i Vallès ni tan sols en

Pujulà i Vallès és un home implicat en el conflicte que li ha tocat viure, i en tot moment justifica la posició ètica dels combatents del seu bàndol

>> *Germaine Rebours de Pujulà amb els seus fills, Mimí i Jordi. A la dreta, caricatura del matrimoni Pujulà portant Zamenhof al V Congrés Internacional d'Esperanto (Papitu, 1909).*

tingués coneixement, va propiciar la denúncia que el va dur a haver-se d'exiliar a França a començament de 1906.

Després d'una estada breu a Perpinyà, Pujulà, instal·lat a París i sense deixar de col·laborar a *Juventut*, es lliura de ple a l'esperantisme fent conferències i classes, assistint a congressos, traduint i escrivint obres de creació pròpia, i desplegant una tasca pedagògica de divulgació i difusió de la llengua internacional per mitjà de la publicació de gramàtiques i vocabularis.

La pròxima celebració a Barcelona d'un congrés internacional d'esperanto, del qual ell era l'impulsor principal, i la seva situació d'exiliat polític és, segurament, el que va fer decidir Pujulà i Vallès, aleshores casat amb una esperantista francesa, Germaine Rebours, a demanar la nacionalitat de la muller per esquivar així qualsevol mena de responsabilitat política davant les autoritats espanyoles. No se sap exactament quan li fou concedida aquesta nacionalitat, però el 8 de juny de 1908 torna a Barcelona, on, el 28 d'aquest mateix mes, després d'una sèrie de conferències pels centres esperantistes del Principat, els esperantistes catalans li fan

una festa de benvinguda a l'hotel Mundial Palace. Posteriorment, el trobem presidint el V Congrés Internacional d'Esperanto, que es va celebrar a Barcelona entre el 5 i l'11 de setembre, i que va comptar amb la presència de més d'un miler de congressistes, entre els quals hi havia el doctor Zamenhof. Durant el congrés, entre moltes altres activitats, es va representar *Misteri de dolor*, d'Adrià Gual, que Pujulà mateix havia traduït a l'esperanto.

L'èxit d'aquesta representació és, precisament, l'origen de la invitació que van rebre Pujulà, Gual i els actors catalans que hi havien participat d'anar-la a fer al congrés esperantista que s'havia de celebrar a París del 2 al 9 d'agost de 1914, i que finalment es va haver de suspendre a causa de l'inici de les hostilitats.

L'esclat de la Gran Guerra, el 2 d'agost de 1914, va arreplegar, doncs, l'expedició catalana a la capital francesa, i Pujulà i Vallès, com a ciutadà francès que era, fou mobilitzat immediatament. Vet aquí, doncs, en síntesi, el seguit de circumstàncies que van dur Pujulà a participar com a protagonista d'un dels conflictes bèl·lics més importants del segle xx.

Pujulà i Vallès vol que quedi ben clar en tot moment que el seu bàndol defensa uns valors, els del *món civilitzat*, un món on és possible la llibertat individual

Pujulà a la Gran Guerra (1914-1919)

Pujulà va fer la guerra al front de l'oest (Alsàcia, Lorena, Xampanya i Picardia) com a radiotelefonista al 305è Regiment d'Infanteria fins a l'octubre de 1917, que va passar al 30è fins a la seva desmobilització al dipòsit de Chartres, el 24 de gener de 1919. En aquest temps, només va tornar a Barcelona un cop, durant un permís, a final de 1916. Aquesta visita va ser aprofitada pels aliadòfils catalans per organitzar dos actes de propaganda per a la causa: una conferència a l'Ateneu Barcelonès, en què Pujulà va parlar sobre la guerra, i un sopar d'homenatge en honor seu al Restaurant Martín, al qual va assistir una nodrida representació d'aliadòfils catalans i que acabà amb un brindis del triomf dels aliats.

Al front, Pujulà va participar en nombrosos combats, en què fins i tot va haver de lluitar a baioneta calada, i en batalles com la del Marne i la de Verdun, entre d'altres no pas gaire menys acarnissades i cruentes. Segons ell mateix reporta en una carta escrita el 1960 al *Ministère des Anciens Combattants et Victimes de Guerre* en resposta a una altra que aquest ministeri li havia

enviat el 25 d'octubre d'aquell mateix any, la 5a Companyia del 1r Batalló de Sapadors del 30è Regiment Territorial d'Infanteria, a la qual ell pertanyia, va ser totalment anorreada a les rodalies de Laon en un dipòsit de pastilles incendiàries, on s'havia quedat a passar la nit, i només ell, que en aquell moment feia de secretari del comandant del batalló, i dos o tres soldats, que estaven de permís, es van salvar.

Experiència bèl·lica i literatura

Com no podia ser altrament, el Pujulà soldat no va ofegar el Pujulà escriptor, ans diria que el va potenciar i tot. Espectador d'excepció d'un esdeveniment tan extraordinari com ara una guerra, amb tot l'horror, el sofriment, la mort i la destrucció que comporta, però alhora amb un ventall ampli de situacions, tipus i drames humans davant seu, Pujulà no podia desapropiar l'oportunitat que li brindava el malfat que l'havia dut a aquell mal tràngol, i s'aplicà a convertir aquella experiència en matèria literària.

Des del començament de la guerra Pujulà i Vallès envia cròniques des del front a la premsa catalana aliadòfila, sobretot a *El*

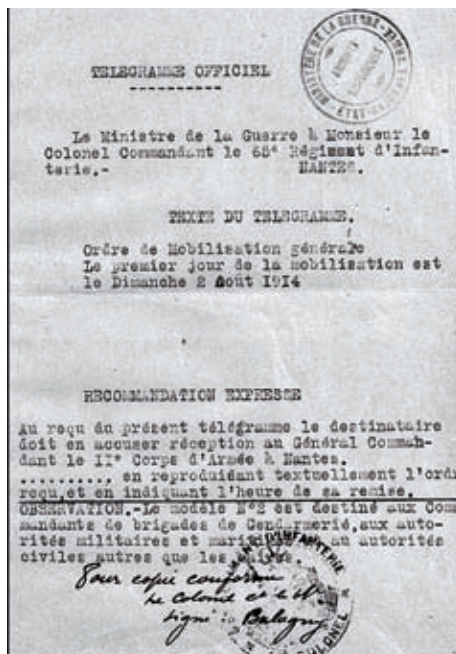
>> Soldats francesos tot esperant l'assalt darrere d'una rasa a la batalla del Marne.

**«Per això la guerra durarà sempre, sempre!
fins que neixi l'home que trobi la pau
en l'harmonia dels egoïsmes humans»**

EL:POBLE:CATALÀ

>> Capçalera i portada d'El Poble Català. A la dreta, ordre de mobilització general (1914).

>> Pujulà amb l'uniforme i el casc de soldat.

Poble Català, on, entre 1914 i 1915, en va publicar cap a una vintena, una petita part de les quals van servir per formar l'opuscle *De la trinxera estant* (1918). També és del 1918 *En el repòs de la trinxera*, fet amb material inèdit, i encara, el 1920, cal afegir-hi la conferència d'obertura del curs 1920-1921 de l'Escola Catalana d'Art Dramàtic, *Les representacions teatrals en els camps de batalla de França*. Deixant de banda aquesta conferència, en la qual se centra en el tema que indica el títol, però sense deixar de fer referències a la vida del soldat al front, la resta d'escrius de Pujulà sobre la Gran Guerra presenten unes característiques comunes: són apunts d'aspectes diversos de la vida quotidiana dels combatents, de vegades anècdotes, sovint no exemptes d'humor o d'ironia, que li serveixen per fer una reflexió moral. En cap cas no hi ha ni heroïsmes èpics, ni grans batalles, ni desfildes victorioses, sinó homes de tota mena i condició, *poilus*, que encarnen els valors d'individualisme i llibertat que Pujulà atribueix al seu bàndol. Però, alhora, també són homes que es troben, a més de lluitar

contra l'enemic, que han de lluitar contra el fred, el fang, la humitat, la pluja, les rates, la mala alimentació, el cansament, unes condicions higièniques pèssimes, malalties com la pneumònia, el tifus, la tuberculosi o la grip, i, sobretot, contra l'embrutiment de la vida militar i la pròpia autodestrucció. La gran majoria són gent senzilla, pagesos que sovint busquen en l'alcohol, en la droga, en el sexe ocasional o en el record de la llar perduda la manera de sobreviure a tant d'horror i a tant d'absurd. Són «un aplec d'homes insensibles de tant haver patit, desesperats després d'haver esperat tant...» [«Dos aspectes», *El Poble Català*, 20-I-1915], uns *homes* que en alguns moments fins i tot arriben a dubtar si tot allò no ha estat orquestrat per dur-los a l'es-corxador. Pujulà fixa el seu focus en alguns tipus com Ledonq, el *bon soldat* embrutit cada cop més per l'alcohol i l'opi, que acaba amb la closca llevada per un obús, o el parisenc Arbulant, paradigma de l'optimisme

Des del començament de la guerra Pujulà i Vallès envia cròniques des del front a la premsa catalana aliadòfila, sobretot a *El Poble Català*

gratuït. Convençut que la guerra no durarà pas més de dues setmanes, es va enfonsant més i més en el pessimisme i la desesperació a mesura que veu que el conflicte es va allargant. Ells i molts altres *poilus* que apareixen als escrits de guerra de Pujulà són els veritables herois anònims d'un cataclisme que va causar en total vuit milions de morts i sis milions d'invàlids, i, només a França, un milió quatre-cents mil víctimes, entre morts i desapareguts.

Als seus escrits, Pujulà explica ben poc de quina manera l'afectà psicològicament i moralment la guerra, però no s'està de donar el seu punt de vista sobre la guerra mateixa i, principalment, sobre el conflicte que li va tocar de viure a França entre el 1914 i el 1918.

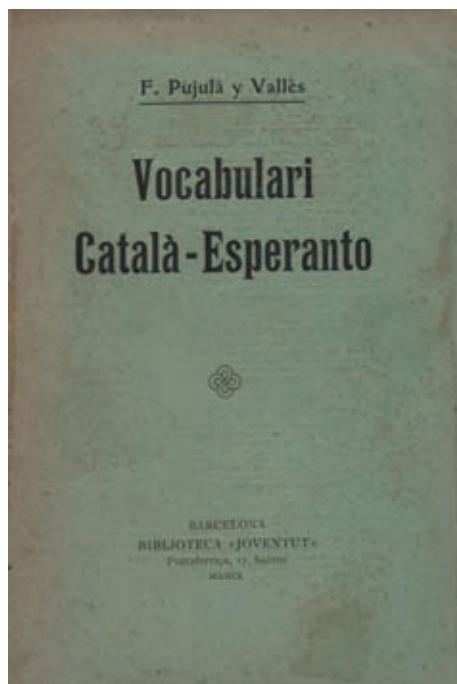
Per a ell, la guerra és una forma de crim, un acte de barbàrie en què «alguns milions d'homes s'apliquen a assassinar la civilització» [*Les representacions teatrals en els camps de batalla de França* (1920)], exempt de la idealitat més mínima i conseqüència de la confrontació dels egoismes humans portats a l'extrem. «Per això la guerra durarà sempre, sempre!», com diu un soldat anònim que torna de l'hospital per reincorporar-se al front de batalla, «fins que neixi l'home que trobi la pau en l'harmonia dels egoismes humans». [*En el repòs de la trinxera* (1918)].

Tot el que s'ha dit pot fer pensar que Pujulà era un antibel·licista convençut, i no és pas exactament així. Ell és un home implicat en el conflicte que li ha tocat de viure, i en tot moment justifica la posició ètica dels combatents del seu bàndol. Això no vol dir, tanmateix, que defensi el militarisme, ans al contrari. El militarisme, ens diu, és «anorreador de la individualitat, exaltador dels reflexos —que formen l'ànima de les bèsties—, botxí implacable de la reflexió» [*En el repòs de la trinxera* (1918)]. Pujulà no tan sols abomina el militarisme que encarnen els alemanys, sinó que a més no s'està de criticar el militarisme creixent que detecta en el seu bàndol: «El que devia tan sols ésser una disciplina de ciutadans mobilitzats, unificant solament aquells esforços útils al fi comú, esdevingué a les nostres trinxeres un caporalisme idiota de quarter de *vaudeville*» [*En el repòs de la trinxera* (1918)]. Per això no és gens estrany, encara que no ho faci d'una manera directa, que en un dels episodis

>> Frederic Pujulà a la guerra amb l'uniforme de soldat, el 1915.

Pujulà no tan sols abomina el militarisme que encarnen els alemanys, sinó que a més no s'està de criticar el militarisme creixent que detecta en el seu bàndol

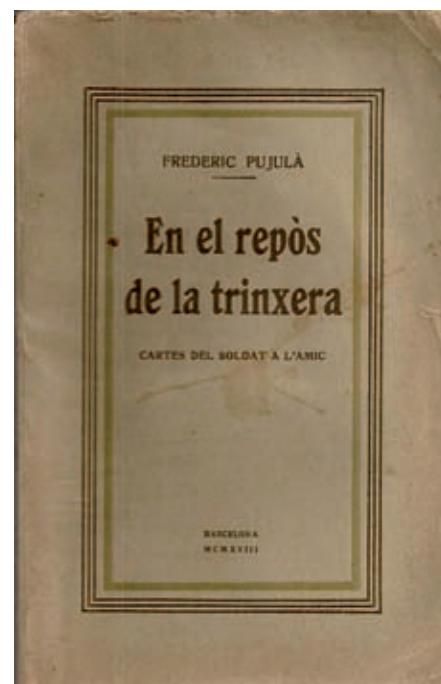
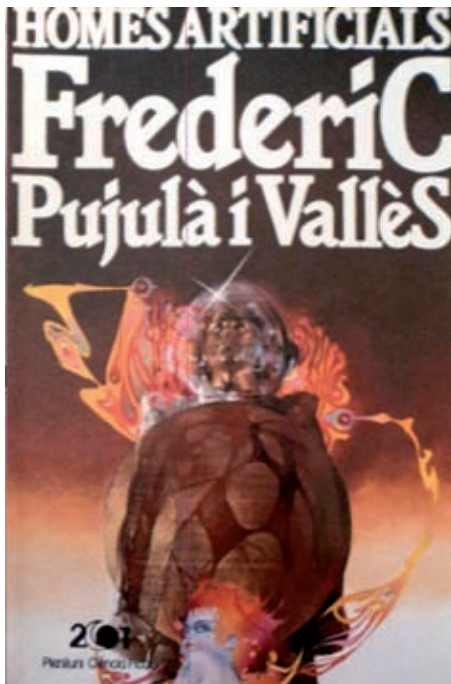
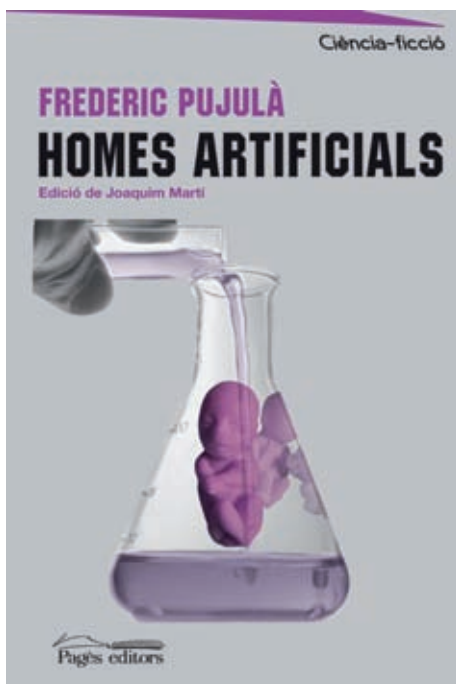
que figuren a *En el repòs de la trinxera* Pujulà faci referència als amotinaments de tropes, coneguts com *la grèva de la guerra*, que es produïren entre l'abril i el juny de 1917 com a conseqüència de les diverses ofensives fallides ordenades pel general Nivelle, sobretot després de la del Chemin des Dames, entre Laon i Soissons (Aisne), la primavera de 1917, que es va saldar amb 110.000 pèrdues en el bàndol francès, entre morts i ferits. Després d'aquest fracàs i dels primers amotinaments, Pétain va rellevar Nivelle com a general en cap i va reconduir la situació combinant la repressió amb la cessió a algunes reivindicacions de la tropa. Hi hagué 3.427 condemnes, 554 de les quals ho foren a mort, per bé que sembla que només se'n van executar 49. També es van produir amotinaments en les tropes angleses i italianes, i fins sembla que n'hi hagué entre les alemanyes.

En aquests amotinaments hi van participar uns quaranta mil homes de l'exèrcit francès, entre els quals hi havia Pujulà mateix, que al crit d'*À bas la guerre!* es van negar a continuar combatent i a morir inútilment. I aquesta referència de què parlava més amunt es fa per mitjà de la cançó que un soldat canta en una taverna davant l'emoció de tots els seus companys

presentes. Aquesta cançó, de la qual Pujulà només en reproduïx, traduïda, una part, és, amb petites variacions, *La Chanson de la Craonne*, que és el nom d'un poble situat a l'extrem est del Chemin des Dames i que va quedar completament destruït. Es tracta d'una cançó antimilitarista anònima que circulava pels fronts de combat i que esdevingué l'himne dels soldats francesos durant els amotinaments de 1917. La lletra, considerada extremament subversiva pels alts caps militars francesos, fins al punt que van arribar a oferir un milió de *francs-or* i la desmobilització a tothom qui en denunciés l'autor, expressa tot l'estat d'ànim dels *poilus*, indignats i, sobretot, desesperats davant una situació de la qual no veuen la fi i en què se senten fatalment condemnats a una mort inevitable.

Tot això no vol pas dir, tanmateix, que Pujulà deixi de justificar la posició ètica de la intervenció de França en la guerra. Tal com ell presenta els fets, França, que «havia treballat per la vida, per la pau, per la germanor» [*En el repòs de la trinxera* (1918)], s'ha alçat en armes per respondre a l'agressió alemanya i, ja només per això, la seva lluita és legítima, cosa que no poden dir els agressors: «Els alemanys no tenen raó» [*En el repòs de la trinxera* (1918)], diu Pujulà al

«França, que havia treballat per la pau, s'ha alçat en armes per respondre a l'agressió alemanya, i la seva lluita és legítima, cosa que no poden dir els agressors»

seu company Maurice. Però, a més a més, i això és el que ell vol que quedi ben clar en tot moment, el seu bàndol defensa uns valors, els del «món civilitzat», un món on és possible la llibertat individual en tots els àmbits i que contraposa al «caòtic imperi central», caracteritzat pel «paroxisme de la disciplina» casernària i pel gregarisme, que només cerca «dominar els esperits i subjectar-los i apropiari-se'ls» [*En el repòs de la trinxera* (1918)], i que ha provocat l'onada de crim i de destrucció que assola Europa: «...aquesta lluita, més que una lluita entre dues races o dues cultures, és una lluita entre dues orientacions: d'una banda, el pseudosocialisme uniformista imperial dels alemanys i, de l'altra, l'individualisme socialista nostre». [«Lletra a Feliu Elies (Apa)», *El Poble Català*, 8-IV-1915]

Els alemanys són, doncs, els «barbres», els «pestífers» que s'han erigit en missatgers de la mort per arreu on passen, i els seus exèrcits no són sinó «hordes» sortides de «llur selva» que amb «rius de sang» han dibuixat «sobre el mapa d'Europa noves fronteres delimitant els homes i les bèsties». [«Ells», *El Poble Català*, 29-III-1915]. Per això, després d'un trajecte en un compartiment de tren amb tres companys que tornen al front com ell, entre els quals hi ha

un senegalès de Dakar i un voluntari de seixanta anys, provinent de Nova Caledònia, que ho ha deixat tot, muller i hisenda, perquè les *processons del crim* han envaït França i «estava en perill (...) la llibertat» [*En el repòs de la trinxera* (1918)], i que són, per la seva procedència, els representants de l'esperit francès, en un sentit positiu, que s'estén més enllà de la metròpoli, ell interpreta la conversa que acaba de sentir, plena de projectes de futur i de vida, i adreça aquests mots als «barbres»: «Vosaltres organitzeu la mort; nosaltres no deixem de pensar en la vida». [*En el repòs de la trinxera* (1918)]. I aquest deler de vida és el que fa que els qui combaten contra la mort siguin els *sans*, els qui han decidit sacrificar temporalment la pròpia llibertat, la individualitat i fins i tot la vida «en holocaust a la justícia» per tal de conservar i mantenir el règim de llibertats i drets de què gaudien, i per tal que en puguin continuar gaudint les generacions futures. Dit curt, per preservar els ideals de llibertat, igualtat i fraternitat sorgits de la revolució francesa, en els quals Pujulà i Vallès, republicà progressista de soca-rel, creia ferventment.

Joaquim Martí i Mainar
és filòleg.

Per saber-ne més

Frederic Pujulà i Vallès. *En el repòs de la trinxera*. A cura de Joaquim Martí. Edicions de 1984. Temps maleïts, 27.

Vegeu l'article digital a

RdGLINK

Pujulà interpreta el que acaba de sentir, ple de projectes de futur i de vida: «Vosaltres organitzeu la mort; nosaltres no deixem de pensar en la vida»